

Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Yurt Sevgisi - 1

Irak coğrafyasına ayak basan ilk Türklerin Emevîler döneminde İslâm ordularına alınan askerler olduğu bilinmektedir. Bu tarih kaynaklarda H. 54 (M. 674) olarak gösterilmektedir (Saatçi 2003: 20). Ancak bundan önceki dönemlerde de Irak topraklarında yerleşik Türklerin bulunduğu dair sağlam kayıtlar bulunmaktadır (Amasyalı 2010: 21). Abbasîler dönemindeyse Türkler Irak'ta siyasette de etkili olmaya başlamışlardır (Saatçi 2003: 22-23, Samancı 1999: 40-41). M. 1118-1194 tarihleri arasında Irak Selçuklu Devleti'ni ve M. 1127-1233 yılları arasında da Musul Atabeyliğini kurarak bu coğrafyada hâkimiyet sağlamışlardır. Nihayet, M. 1534 yılında Bağdat Osmanlılara geçmiş ve bütün Irak'ta, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek olan uzun bir Osmanlı idaresi devri başlamıştır. M. 1622'de Safevîler Bağdat'ı ele geçirse de M. 1638 yılında ünlü Osmanlı Padişahı 4. Murat Bağdat'ı 2. kere fethederek Irak'ta Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Bu dönemde Osmanlı idaresince, bazı askerî ve siyasî gayelerle, pek çok Türk aşiretinin Anadolu'dan bu bölgeye getirildiği ve bugün Irak'ın kuzeybatısındaki Telâfer'den bu ülkenin güneydoğusundaki Mendeli'ye kadar uzanan ve "Türkmeneli" dediğimiz alanda yerleştirildiğini görüyoruz (Saatçi 2003: 88).

Türkler tarih boyunca Irak coğrafyasında yalnızca askerî başarılarıyla var olmamış, bölgede, kendi kültürlerini de çağlar boyu yaşatarak bu toprakların bir Türk yurdu olmasını sağlamışlardır. Nitekim Irak Türkleri arasında Nesimi (14.YY sonları-15.YY başları), Fuzuli (?-1556), Ruhi (?-1605), Ahdi (?-1698), Nevres-i Kadim (?-1762), Şeyh Rıza (1832-1909), Hicri Dede (1880-1952) gibi Divan şairleri yazılı edebiyat örneklerini verirken geniş kitleler de asırlarca halk edebiyatının anonim numunelerini yaşatmış; bilmece, masal, atasözleri, fıkra ve daha pek çok halk edebiyatı türünde ürünler vermiştir (Saatçi 1997: 155-160). Halk şiirindeyse mâni ve hoyratlar (kesik mâni) Irak Türkleri arasında en fazla rağbet gören nazım biçimleridir. Konuları ise çok zengindir. Öyle ki Irak Türkleri arasındaki hoyrat ve mâni konuları zamanla Anadolu'dakilerden daha da farklılaşmış ve çeşitlenmiştir (ÖS 2012:

36). Bununla birlikte, bu yöredeki mâni ve hoyratlarda, konuların işlenmesinde de zengin bir edebî anlatım görülür. Bunda, söz konusu nazım biçimlerinin sıklıkla işlenmesi ve halk şiiri geleneğinin klâsik şiirden fazlasıyla etkileneşinin rolü vardır (Terzibaşı 1975: 12-13).

Kardeşlik dergisinin 56. ve 58. sayılarındaki iki yazımızla Irak Türkleri arasında yaygın olan millî içerikli hoyrat ve mâni örneklerini gözler önüne sermiş bunların konu çeşitliliğini göstermeye çalışmıştık (ÖS 2012: 36-39, ÖS 2013: 28-31). Bu yazıda da aynı gelenek içinde oluşan mânilerde ve hoyratlarda yurt sevgisinin ve bilhassa, Irak'taki Türkmen nüfusunun en yoğun olduğu Kerkük şehrine karşı beslenen hislerin hangi ayrıntılarla işlendiğini incelemeye çalışacağız. Elbette, böylesi bir konunun Kerkük hoyrat ve mânilerinde sıklıkla yer almış olması ve çeşitli edebî imkânlarla zenginleştirilmesi boşuna değildir. Zira bu bölgede yaşayan Türkler Osmanlı idaresinden sonra ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürülmüşlerdir. Bundan başka, son bir asırda uğradıkları haksızlıklar ve karşı karşıya kaldıkları çeşitli mahrumiyetler onların edebî ürünlerine bol malzeme sağlamış; böylece bu yörede, yukarıda da belirttiğimiz gibi, zengin bir hoyrat ve mâni hazinesi doğmuştur.

Kerkük hoyrat ve mânilerinde yurt sevgisi konusunu işleyen ürünleri incelediğimizde, yöre insanlarının saf ve samimi duygularını, çeşitli mecazlarla ve diğer edebî ifade kalıplarıyla başarılı ve çok zarif bir şekilde yansıttıklarını görürüz. Bu ürünlerdeki hâkim duygu ise hüznündür. Yurdunda yaşama hakkı dahi elinden alınan ve öz yurdunun nimetlerinden faydalandırılmayan, bunun yanında asimile edilmek istenen Irak Türkleri bütün bu sorunların ağırlığı altında yaşarken hislerini hoyrat ve mânilere aktarmışlardır. Hoyratlarla coşup hoyratlarla ayakta kalmaya çalışmışlardır. Bu gibi hoyratlarda ve mânilerde Irak Türklerinin uğradıkları mahrumiyetlerin, zulmün, sürgünlerin, katliamların kısacası, bütün acıların özlü ve canlı ifadeleri görülür.

Örneklere geçmeden önce şu hususun belirtilmesinde yarar görmekteyiz. Hoyrat ve mâniler her ne kadar anonim ürünlerse de Kerkük ve yöresin-

de bunlar çok sevildiğinden bazı şairler de bol bol hoyrat yazmışlardır. Şairler hoyrat ve mâni düzerken geleneğe tamamen bağlı kaldıklarından, bu ürünlerin, gerek konu gerek üslup açısından anonim olanlardan bir farkı yoktur. Bu yüzden incelememizde böylesi ürünleri de sergilemekten kaçınmadık. Hem unutulmamalıdır ki bütün anonim eserler ahlında, bir zamanlar sahibi belli ürünlerdi.

1. Kerkük'ü yücelten mâni ve hoyratlar:

Hara¹ Kerkük
Gédîsen hara Kerkük
Sen baxçamız gülîsen
Biz döndix xara² Kerkük (M. Nur Doğan)

Kerkükliyem her yannan
Seni sévdîm imannan
Xasa'dan su içeni
Başım kaxmaz dumannan (M. İzzet Hattat)

Oy Kerkük'üm Kerkük'üm
Seni özler her Türk'üm
Derdini dert bilmezsem
Ne insanım ne Türk'üm

2. Kerkük'ün kaderini dile getiren mâni ve hoyratlar:

Bilindiği üzere, Kerkük şehri Irak Türklüğünün en önemli merkezidir. Burası aynı zamanda gelmiş geçmiş Irak yönetimleri için de hedef şehir haline gelmiştir. Bilhassa Arap ırkçılığını millî siyaset haline getiren Saddam Hüseyin döneminde Kerkük'ün idarî haritası değiştirilmiş, Irak'ın güneyinden Şii Arap nüfusun buraya göç etmesi sağlanmıştı. Saddam yönetimi bununla da yetinmeyerek Kerkük'ün sembolü olan Kerkük Kalesi'nin büyük bir bölümünü yıkmış, pek çok Türkmen'in taşınmazlarına el koymuş, hatta birçok Türkmen'i başka illere göç ettirmişti. 2003 sonrasındaysa, bu petrol şehri Irak'ın kuzeyindeki özerk Kürt bölgesine bağlama plânları çerçevesinde, Kerkük'e, Irak'ın kuzeyinden 600.000 Kürt nüfus getirilerek bunlar çeşitli devlet imkânlarıyla desteklenmiş ve bu nüfusun Kerkük'te kalıcı bir şekilde yerleşmesi sağlanmıştır. Bütün bu siyasi ve kirli oyunlar sonucunda Kerkük'teki nüfus yapısı iyice karışmış, bununla birlikte Türkmenlerin etrafındaki çember gün gün daralmaya başlamıştır. İşte bütün bu yaşananlar aşağıdaki hoyratlarda dile getirilmiştir:

Yada Kerkük
Kalıptı yada Kerkük
Kan çağlar üregimnen
Düşende yada Kerkük (Yaşar Bilâl Dede)

1. Nereye
2. Dikene

Kerkük'üm nece Kerkük
Düşipti saca Kerkük
Allah'tan imdad diler
Her gün her gece Kerkük (Mustafa Gökkaya)

Avçılar yay istiri
Nayçılar nay istiri
Çoxlar var göz tikipti
Kerkük'ten pay istiri

Yıxıldı Kala'n³ Kerkük
Açmırı lalan⁴ Kerkük
Yad yıxtı yad dağıttı
Olıpsan talan Kerkük
Ne hecci var ne milla
Oxındı salan Kerkük (Ali Yağmuroğlu)

Gör Kerkük'ün dağı
Neler aldı sağını
İçi doldı karğadan
Kurittılar bağını

Dağlı Kerkük
Teppele dağlı Kerkük
Namertlerin dağıydan
Cigeri dağlı Kerkük

Türkmenlerin bugüne dek Irak'ta karşı karşıya kaldıkları olumsuz şartlar insanoğlunun sabır melekесinin son raddelerini dahi zorlar. Bu yüzden, hoyrat ve mâniler bir yerden sonra aşağıdaki örneklerde olduğu gibi acı bir feryadı, canhıraş bir çağrışıdır:

Kan ağılı Türkmanner⁵
Yox olıptı vicdanlar
Kerkük çile çekiri
Eşidin Musulmanlar

Cüt Qehve'yden avçılar
Mısalla Mitapçılar
Kerkük derdın yazırı
Yetişin kitapçılar

Xoryat annar
Sağ şair xoryat annar
Kerkük elden gediri
Oyanın xor yatannar⁶

Kerkük'im fener Kerkük
Mum kimin yanar Kerkük

3. Senin kalen
4. Senin lalen
5. Türkmenler
6. Yatanlar

Yağ yandı fitil söndü
Korxaram söner Kerkük

Dad Kerkük
Yad kanınnan dad Kerkük
Yaramın kanı coşar
Her édende dad Kerkük

Bazı hoyrat ve mânilerde de Irak Türkleri, için-
de bulundukları durumun fecaatini edebî anlatım-
da sıklıkla başvurulan mübalağa, teşhis ve intak
sanatlarıyla yansıtır:

Sen çekersev salanı
Yırğalasan Kala'nı
Çem qehir dile saldı
Béşiktekî balanı

Kerkük olup şehrimiz
Kanla dolup nehrimiz
Kaf Dağı'ndan Tur Dağın
Atsax çekmez qehrimiz

Kerkük'im şîrin Kerkük
Yarası derin Kerkük
Dese Kaf Dağı erir
Derdinin birin Kerkük

Kerkük hoyrat ve mânilerinin bazılarında, son
bir asırda yukarıda andığımız gayelerle Kerkük'e
göç ettirilen ve kendilerine çeşitli imkânlar tanı-
nan farklı etnik toplulukların veya yönetimi elin-
de bulunduran ve Türk düşmanlığı güden kişilerin
yol açtığı adaletsizlikler, haksızlıklar ince bir şiir
diliyle hicvedilir. Belli ki Kerkük'ün petrolünün,
önceleri İngiliz, sonraları Arap ırkçısı yönetimler,
şimdilerde de ABD'nin denetiminde olması ve bu
nimetin Irak Türklüğünden esirgenmesi Türkmen-
leri fazlasıyla teessüre sevk etmiştir. Ayrıca bu gibi
hoyrat ve mânilerde Saddam yönetimi sırasında
Türkmenlere gayrimenkul satın almanın yasaklan-
ması da zarif dörtlükler hâlinde eleştirilmiştir:

Gördüm bir talan évde
Kırana çalan évde
İndi men kiraçıyam
Babamnan kalan évde (Cumhur Kerküklü)

Dağıttılar dalımız
Perişandı halımız
Qere günde yaşırıx
Zehir olup balımız
Heyyif yadlar öginde
Satılırı malımız

Nédeğin yâdımıza
Gülîri dadımıza

Kocamızdan kalan yer
Olmırı adımıza

Kerkük sennen kan axar
Milletiv siyah taxar
Ni'metivden beslenen
Dönip sene yan baxar

3. Kerkük dışındaki yerleşim yerleri ve bazı önemli mekânlarla ilgili mâni ve hoyratlar:

Bilindiği gibi, Kerkük Irak Türklüğünün mer-
kez şehridir. Bu şehir Türkmenlerin gözbebeğidir.
Ancak, Kerkük dışında kalan, *Erbil, Telâfer, Da-
kuk, Tuzhurmatı, Kifri, Leylan, Hanekin, Mende-
li*, vb. irili ufaklı Türkmen yerleşim yerleri; hatta,
*Musalla, Şatırlı, Çay, Korya, Büyük Pazar, Baba
Gürgür, Hasa Çayı, Taşköprü* ve nihayet *Kerkük
Kalesi* gibi pek çok mahalle ve mekân bile Irak
Türklüğünün harman olduğu ocaklardır. Her bir
Türkmen'in gönlünde, gözünü dünyaya açtığı bu
yerleşim yerlerinin, mekânların ayrı bir değeri var-
dır. Türkmenler dünyanın öbür ucuna dahi gitseler
sokaklarında oynadıkları, ilk arkadaşlarını edin-
dikleri, toplumla kaynaştıkları ve millî benliklerini
kazandıkları bu yerleri asla unutmamışlar; mâni ve
hoyratlarla buraları yâd etmişler, buraların kendi-
leri için vazgeçilmezliğini dile getirmişlerdir. Bu
gibi hoyrat ve mânilerin varlığı bile bu toprakla-
rın Türk yurtları olduğunun bir delilidir. Aşağıda,
Kerkük dışındaki çeşitli Türkmen yerleşim yerle-
rinin mâni ve hoyratlara bu pencereden yansıdığı
örnekler verilmiştir.

Er bilî
Cenge çıxmax er bilî
Ana yurdımdı menim
Çox séverem Êrbil'i (F. Hüsametdin Bayatlı)

Baş koy ana
Diz üste baş koy ana
Kahraman şehit derler
Köprü'ycin⁷ baş koyana (Abdulhalik Bakır)

Mendilivî
Yâr göster mendilivî
Köprü'ye dil uzatsav
Keserem men dilivî (Abdulhalik Bakır)

Duza bax
Ekmege bax duza bax
'Elî Murtız dağınnan
Bı kahraman Duz'a⁸ bax (Reşit Ali Dakuklu)

7. Altunköprü'ye
8. Tuzhurmatı'ya

Duzxurmatı'nın duzi
 Dağı tepesi düzi
 Gevlimizi şad eder
 Baharı yazı güzî (Selahattin Bayraktar)

Çardağlı
 Çox bağ gördüm çardağlı
 Baharda gül çiçekli
 Suyu serin Çardağlı

Aslan yerî
 Çamlıxtı aslan yerî
 Telâfer yurd ocağı
 Gülşendi asıl yerî

Canımın canı Kifri
 Qelbımın kanı Kifri
 Cennette ossam⁹ bile
 İsterem seni Kifri (H. Kemal Bayatlı)

Şu hoyratlarda da Kerkük'teki petrol sahasında bulunan ve hiç sönmeden yanan ateş **Baba Gurgur**, Kerkük'ü iki yakaya bölen **Hasa Çayı**, Bu çay üzerinde Osmanlı devrinde, 1875'te yapılmış ve 1954'te yıktırılan **Taşköprü** ile yöredeki tarihi Türk mimarisinin yadigarlarını barındıran ve Sadam Hüseyin zamanında büyük bir bölümü yerle bir edilen ünlü **Kerkük Kalesi** (Saatçi 2007: 61-130) gibi yerlerin ve bazı Kerkük mahallelerinin, semtlerinin, Türkmenlerin gönlünde nasıl taht kurduğu görülür:

Baba Gurgur ataşı
 Siyah cevherden daşı
 Altun bulaga benzer
 Ne üçü var ne başı

Baba Gurgur ne çara
 Sineme açtı yara
 Baba Gurgur'un qehri
 Menî gömer mezara

Kalasız
 Kerkük olmaz Kalasız¹⁰
 Odi men koydım, gëttim
 Siz sağlıxtan kalasız (Muçıla)

Kale'miz xoş resımdı
 Tarixte bir isımdı
 Harda Qel'elî¹¹ görsem
 Mennnen vayı xısımdı (Cumhur Kerküklü)

Bu köprü Daşköprü'di
 Kemerî kaş köprüdi
 Yüzlerce şehit veren
 Dünyada baş köprüdi

Bilbilim qefestedi
 Gülmez gevlım xestedi
 Daşköprü yıxılanı
 Hele¹² gevlım yastadı

Xanda yatar Hindiler¹³
 Kalmadılar indiler
 Korya sebbehler xoştı
 Beyük Bazar kindiler (Mılla Saqî Hamzalı)

Başında qere şeve
 El éttim gelmez éve
 Yârime kurban ossın¹⁴
 Koyra, Şatırlı, Zeve
 Aşağıdaki mâni ve hoyratlar da şehirlerin kardeşliğinin, bir başka deyişle Türkmenler arasındaki dayanışma ruhunun gönlünden dile aksettiği yadigarlardır:

Aç Kerkük
 Hüsniv göster aç Kerkük
 Nêftiv cıhamı besler
 Öziv kaldıv aç Kerkük
 Men Êrbil Türkman'ıyam
 Kapıv çassam¹⁵ aç Kerkük

Oyan qere baxtımız
 İndi geldi vaxtımız
 Êrbil tac Köprü sultan
 Kerkük'ti paytaxtımız

Köprü'di
 Su istinde köprüdi
 Türkman'ın konca gülü
 Kerkük Erbil Köprü'di

Kifri den
 Kerkük sümbil Kifri den
 Duzxurmatı Bayatlar
 Hiç ayrılmaz Kiri'den (İzeddin Dede Kifirli)

Görme boynım burmuşam
 Yada bin ox vırmışam
 Kerkük dese ax başım
 Kiri diyer durmuşam¹⁶ (İzeddin Dede Kifirli)

9. Olsam

10. Kerkük Kalesi olmadan

11. Kale Mahallesi'nden olan kişi.

12. Hâlâ

13. Hindistanlılar

14. Olsun

15. Çalsam

16. Durmuşam(durmuşum);Seni desteklerim.

Şu hoyrat da değerli sanatçı ve araştırmacı
Mehmet Özbek'in Kerküklü
kardeşlerine bir gönül armağanıdır:

Kar daşı
Çık dağlara kar daşı
Kerkük Urfa kardaştır
Ayrıldılar kardaşı (Mehmet Özbek)

4. Türkmen şehitlerini anan mâni ve hoyrat- lar:

Osmanlı'nın 1918'de Irak'ı terk etmesinden
sonra Türkmenler, Irakta, ulusçu-ırkçı politikalarla
karşı karşıya geldiler. Kırk yıl kadar süren Krallık
rejimi ve 1958'den itibaren ikame edilen cumhu-
riyet Irak Türklerini daima ikinci sınıf vatandaş
olarak gördü. Bu süreçte Türkmenler birçok kat-
liama dahi uğradılar. Bunlardan başlıcaları Levi
Katliamı(1924), Gâvurbağı Katliamı(1946), Ker-
kük Katliamı(1959), Altunköprü katliamı(1991).
(Saatçi 2003: 193-195,210-211,223-226, 266-
268). Bütün bu katliamlarda hayatını kaybedenler
Irak Türklüğünün ölümsüz şehitleridir. Bu şehitler-
in ruhunu şad etmek ve gelecek nesillere geçmi-
şin acı hatıralarını unutturmamak için Irak Türkleri
hoyrat ve mâniler sarılmış; onlarla, uğradıkları
haksızlıkları dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.
Aşağıdaki hoyrat ve mâniler bu yolda ortaya kon-
muş eşsiz örneklerdir:

Kan arasın
Kan tutup kan arasın
Baba oğlan kesildi
Kim gêtsin kan arasın (İlvan Balıkcıoğlu)

Birdi
Kitab bir, qible birdi
Kerkük'te Türk kanına
Dindaş, tanıdık girdi.¹⁷

Tam üzde
Zilf gözeldi tam üzde
Onlarca Türkmen genci
Şehit düştü Temmuz'da.¹⁸

Bala bağı
Analar bala bağı
Baba kurşına düzildi
Yanında bala bağı¹⁹

Üç ağaca
Malım var üç ağaca

17. 14 Temmuz(1959) Kerkük Katliamı'nı anlatır.

18. 14 Temmuz(1959) Kerkük Katliamı'nı anlatır.

19. Altunköprü Katliamı'nı anlatır.

Segzen iki aslanı
Astılar bir ağaca²⁰

Tisin'in altı Ağdaş
Oğrıya gëtti çox baş
Èv var babaydan²¹ oğlan
Èv var vërip dërt kardaş (Mılla Saki Hamzalı)

Buğdadı
Bilbil yëri buğdadı
Türkmannan gençler gëtti
Üregimde bu dağdı

Kala'da şan vërmışig
Kerkük'çin can vërmışig
Oxı Kerkük tarixin
Bax ne aslan vërmışig

Yayçı ağılar
Yay yapar yayçı ağılar
Mıstafa Kâmal gëtti
Ardıyca Yayçı ağılar²²

Görüldüğü üzere, Türkmenler bin yıldan bu
yana Irak coğrafyasını kanlarıyla suladıkları gibi
bu topraklara ses bayrağımız olan Türkçenin
ölümsüz eserleriyle de mühürlerini vurmuşlardır.
Kerkük ve yöresindeki hoyrat düzme geleneği bu-
gün dahi yaşamakta ve her geçen gün birbirinden
güzel örneklerle dil ve gönül hazinemiz zenginleş-
mektedir.

İŞARETLER:

È-é : kapalı e (e-i arası ses)

İ-ı : kapalı i (i-i arası ses)

Ğ-ğ: art damak g'si

X-x: hırıltılı h sesi

Ĥ-ĥ: Arapça ح sesi

‘ : Arapça ع sesi

Q-q: art damak k'si (Bu ses Kerkük ağzında
hem kalın hem ince ünlüler yanında bulunur. Yazı-
mızda ise bu işareti yalnızca ince ünlüler yanında
kullandık)

Hatırlatma: Hoyrat ve mâni metinlerinde Ker-
kük ağzındaki uzun ünlüler işaretlenmemiştir.

KAYNAKLAR:

AMASYALI Hüsamettin (Sadeleştiren ve ya-
yına hazırlayan: Cengiz Eroğlu), Irak Türklerinin
Menşei Basluhan, Kardeşlik(Nisan-Haziran 2010),
Sayı: 46, s. 20-22.

(ÖS) SAATÇI, Önder, Kerkük Hoyrat ve

20. Altunköprü Katliamı'nı anlatır.

21. Baba ile

22. Ünlü Türkmen mücadele adamı, Şehit Mustafa
Kemal Yayçılı için söylenmiştir.

Mânilerinde Millî Duygular-I, Kardeşlik (Ekim-Aralık 2012), Sayı: 56, s. 36-39.

(ÖS) SAATÇİ, Önder, Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Millî Duygular-II, Kardeşlik (Nisan-Haziran 2013), Sayı: 58, s. 28-31.

SAATÇİ, Suphi, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi[Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı maddesi], T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1997.

SAATÇİ, Suphi, Tarihten Günümüze Irak

Türkmenleri, Ötüken yayınları (2. baskı), İstanbul 2003.

SAATÇİ, Suphi, Kent Dokusu ve Geleneksel Evleriyle Kerkük, Kerkük Vakfı yayınları, İstanbul 2007.

SAMANCI, Aziz Kadir, التاريخ السياسي لتركمان العراق, Dar Al Saqi yayınları, Londra, 1999.

TERZİBAŞI, Ata, Kerkük Hoyratları ve Mânileri, Ötüken yayınları (3. baskı), İstanbul 1975.